THE ROLE OF FOREIGN CAPITAL AND ITS EFFECTS ON THE ACHIEVEMENTS OF FARMING IN THE FOOD INDUSTRY

By:
HODINA, PÉTER DR. – LÁMFALUSI, IBOLYA

Key words: foreign capital, food industry, profitability, employment, productivity

In the early years of the 90's the food industry was a main target area of foreign investment. By 1993 foreigners owned 43% of the Hungarian food industry due to an extraordinarily rapid buy up of state enterprises and accomplished increases in shares of capital investment. By 2000 this figure has exceeded 60%. Since then the tendency of dynamic increase in capital investments into the Hungarian food industry has halted and every year the share of both registered and foreign capital has declined somewhat. In the period before 2000 any increases in output registered in the food industry has been wholly associated with enterprises operated at least partly by foreign capital. In the year 2000 and after a fundamental change has occurred: the output of enterprises operated by foreign capital has moderated whereas that of enterprises run by home capital has begun to increase. Following 2000 increases in the output of food industry has been associated entirely with enterprises operated by home capital. If during the studied period we contrast the output of enterprises operated by foreign capital with the growth rate of enterprises run by home capital alone, the total output of the sector in 11 years would 30% less, valuing 4830 billion HUF.

The rapid increase in exports is also mainly associated with enterprises operated by foreign capital. In 2002 foreign enterprises representing a mere 12% of all enterprises in the food industry produced 63% of the entire agricultural export. Between 1993 and 2003 the number of people employed in the entire food industry decreased by 20%, while in the same period output calculated at unchanged prices increased by more than 13%. Due to these two factors the productivity of live workforce improved by more than 40%. The productivity of live workforce in enterprises run by home capital alone is considerably lower than in those operating foreign capital.

In eleven years the profitability of the sector has changed significantly. Industrial activities, which were less than 21 billion HUF worth in 1993 have increased to more than 120 billion by the end of 2002, which is nearly six times the 1993 value. The indices reflecting income from industrial activity of the two groups of enterprises compared and the capital involved moved in the direction of convergence. In contrast values before tax reflecting also income and own capital did not converge, on the contrary strongly diverged. The four time bigger profits of foreigners operated enterprises were not associated with proportionally larger taxation. Dividends paid in eleven years by foreign operated enterprises have exceeded the highest values for any foreign capital. In other words the capital invested into the Hungarian food industry has already returned its full value to the investors who already withdraw 30% more than the amount invested.

A KÜLFÖLDI TŐKE SZEREPE ÉS A GAZDÁLKODÁS EREDMÉNYESSÉGÉRE GYAKOROLT HATÁSA AZ ÉLELMISZERIPARBAN

HODINA PÉTER DR. – LÁMFALUSI IBOLYA

Kulcsszavak: külföldi tőke, élelmiszeripar, nyereségtermelő-képesség, foglalkoztatás, termelékenység.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A kilencvenes évtized első éveiben a külföldi tőkebefektetés egyik kiemelt célpontja az élelmiszeripar volt. A rendkívül gyors vállalat-felvásárlás és a megvalósított tőkeemelés hatására 1993-ban a (vizsgált) élelmiszeripar összes jegyzett tőkéjének már 43 százaléka volt külföldi tulajdonban. Ez a részesedés 2000-re meghaladta a 60 százalékot. A dinamikusan növekvő tőkebefektetési tendencia 2000 után megtört, s azóta minden évben, kisebb-nagyobb mértékben mind a jegyzett tőke, mind pedig a külföldi tőke csökken az élelmiszeriparban.

A 2000. évet megelőző időszakban az élelmiszeriparban jelentkező többletkibocsátás teljes egészében a külföldi tőkét is működtető vállalkozásokhoz kapcsolódott. A 2000. évben, illetve utána alapvető változás következett be: a külföldi tőkével működő vállalkozások termékkibocsátása mérséklődött, a csak hazai tőkével működőké pedig bővülni kezdett. A 2000. évet követően bővülő élelmiszeripari termékkibocsátás teljes egészében a csak belföldi tőkével működő vállalkozásokhoz kapcsolható. Amennyiben a vizsgált időszakban a külföldi tőkét működtető vállalkozások kibocsátását a csak belföldi tőkét működtetők növekedési ütemével vesszük figyelembe, az ágazat tizenegy év alatt megtermelt összes kibocsátása közel 30 százalékkal, 4830 milliárd forinttal lenne kevesebb.

Az élelmiszeripar gyors ütemű exportbővülése is jobbára a külföldi tőkével működő vállalkozásokhoz tapad. 2002-ben az összes élelmiszeripari vállalkozás alig több mint 12 százalékát képviselő külföldi tőkével működő vállalkozási csoport az ágazat összes exportjának 63 százalékát produkálta.

Az élelmiszeripar egészében 1993 és 2003 között több mint 20 százalékkal csökkent az átlagos állományi létszám, miközben a változatlan áron számított termelés 13 százalékot meghaladó mértékben nőtt. E két tényező hatására az élőmunka termelékenysége közel 40 százalékkal javult. A csak belföldi tőkét működtető vállalkozásoknál az élőmunka termelékenysége számottevően alacsonyabb, mint a külföldi tőkét működtető vállalkozásoknál.

Tizenegy év alatt az ágazat nyereségtermelő-képessége jelentősen változott. Az üzemi tevékenység eredménye, amely 1993. évben alig volt több mint 21 milliárd forint, 2002. év végén már meghaladta a 120 milliárd forintot, s ez közel hatszorosa volt az 1993. évinek. A két összehasonlított vállalkozási csoport üzemi tevékenysége eredményének árbevételre és saját tőkére vetített mutatói a kiegyenlítődés irányába mozdultak el. Ezzel szemben az adózás előtti eredmény ugyancsak árbevételre és saját tőkére vetített értékei nemhogy közelítenének, hanem még erőteljesebb különbségek alakulnak ki. A külföldi tőkével működő vállalkozások közel négyszer nagyobb adózás előtti eredményéhez azonban nem tartozott többszörös adófizetés.

A külföldi tőkét működtető vállalkozási csoportban a tizenegy év alatt kifizetett osztalék meghaladja a mindenkori külföldi tőke legmagasabb értékét. Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy a magyarországi élelmiszeriparba befektetett külföldi tőke a befektetőknek már teljes egészében megtérült, a befektetett legmagasabb összegnél is több mint 30 százalékkal magasabb összeget vontak ki.

BEVEZETÉS

Közismert, hogy a rendszerváltással egy időben a nemzetgazdaság egészében és így az élelmiszeriparban is egy ún. vállalkozási „boom" indult el. A nagy (sokszor országos, illetve megyei szintű) vállalatok szétdarabolása és az ezzel egy időben lezajló tömeges vállalatalapítási láz eredőjeként az élelmiszeripari gazdálkodó szervezetek száma a kilencvenes évtized elejétől folyamatosan nőtt (meghaladta a tízezret). E változási folyamatba a külföldi tőke is bekapcsolódott, és igen rövid időn belül az élelmiszeripari termelés alakításának meghatározó szereplőjévé vált. Ezt követően az évtized közepétől a vállalkozások száma csökkenni kezdett, vagyis megindult, később pedig felerősödött az ágazat koncentrációja.

Napjainkban az élelmiszeripari ágazatba sorolt vállalkozások száma már nem éri el a nyolcezret, melyből több mint 4500 a 12-14 millió forint évi átlagos árbevétellel rendelkező kisvállalkozási kategóriába sorolható. *A fennmaradó (kb. 3500), az élelmiszeripari kibocsátás (termelés) több mint 90 százalékát adó kettős könyvvezetést végző vállalkozások évi átlagos árbevétele meghaladja a 700 millió forintot, amelyek között csaknem minden szakágazatban jelen vannak a nagy, 10-40 milliárd forintos árbevételt elérő vállalkozások is. A külföldi tőkebefektetés csaknem teljes egésze ezekhez a vállalkozásokhoz kapcsolható.*

A továbbiakban bemutatjuk, hogy *a gyorsan és látványosan növekvő külföldi tőke hogyan formálta az egész élelmiszeripari ágazat termelését és termelési körülményeit.* A rendkívül szerteágazó lehetséges hatások közül három területet érintünk:

- a termelés mennyiségét
- a termelékenység változását
- a különböző eredményességi mutatókkal mért jövedelmezőséget.

Végül valamilyenfajta *mérleg készül arról, hogy az eredmény* (adózás előtti), az eredményből kivett *tulajdonosi osztalék*, továbbá az eredményből is finanszírozott *beruházás* az elmúlt több mint tíz év alatt miképpen alakította az élelmiszeripar gazdálkodási lehetőségeit.

A jelzett vizsgálatok az élelmiszeripar meghatározó többségét adó kettős könyvvezetést végző vállalkozások vállalatsoros mérlegadatainak felhasználásával készültek. A hosszú idősoros vizsgálat az időközben bekövetkezett számviteli változások miatt bizonyos, az adatok összehasonlíthatóságát elősegítő adatkorrekciót követel meg.

A KÜLFÖLDI TŐKE SZEREPE AZ ÉLELMISZERIPAR TŐKEELLÁTÁSÁBAN (1993 – 2003)

A rendszerváltást követően, már a kilencvenes évtized első éveiben a külföldi tőkebefektetés egyik célpontja az élelmiszeripar volt. A rendkívül gyors vállalatfelvásárlás és az általában ezzel egy időben megvalósított tőkeemelés hatására 1993-ban a (vizsgált) élelmiszeripar összes jegyzett tőkéjének már 43 százaléka külföldi tulajdonban volt.

Ebben az időszakban csak elvétve volt Magyarországon olyan ágazat, ahol a külföldi tőke aránya elérte volna az élelmiszeriparét. Ráadásul a külföldi tőke élelmiszeripari ágazatba történő beáramlása az ezt követő hét évben is szinte töretlen volt, így *2000-ben az ágazat összes jegyzett tőkéjének már több mint 60 százaléka volt külföldi tulajdonban*.

Hét év alatt az ágazat összes jegyzett tőkéje közel 107 milliárd forinttal nőtt, ami azért figyelemreméltó, mert a külföldi tőke is pontosan ennyivel gyarapodott. Más szóval az ágazat jegyzett tőkéjének növekedése teljes egészében a külföldi tulajdonú vállalkozások magyarországi befektetéseiből származott (1. táblázat).

1. táblázat

A külföldi tőke értéke és aránya az élelmiszeripar jegyzett tőkéjében

Év	Milliárd Ft	Százalék
1993	111,5	43,1
2000	218,1	60,6
2002	197,4	57,4
2003	168,1	51,7

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

E tendencia 2000 után megtört, azóta minden évben, kisebb-nagyobb mértékben csökkent a jegyzett tőke az élelmiszeriparban. Ezzel azonban nem járt együtt az ágazat saját tőkéjének mérséklődése.[1] A 600 milliárd forintot meghaladó 2000. évi saját tőke összege mind 2002-re, mind 2003-ra növekedett. Mindez azt jelzi, hogy az ágazat tőkeellátottsága még (ugyan) biztosított – az eredménytartalékba helyezett összegeknek köszönhetően – azonban *a saját tőke jegyzett tőkén kívüli tőkerész formájában történő tartása megkönnyíti a további tőkekivonást.*

A KÜLFÖLDI TŐKE ARÁNYA AZ ÉLELMISZERIPAR SZAKÁGAZATAIBAN

A vállalatfelvásárlás és az ezzel egy időben megvalósuló tőkeemelés az egyes élelmiszeripari szakágazatokat eltérően érintette. Bár 1993-ban az élelmiszeripar egészében a külföldi tőke jegyzett tőkében való részesedése már több mint 43 százalék volt, az egyes szakágazatok között óriási különbségek alakultak ki. A külföldi tőkebefektetési lehetőségek megnyílása után néhány évvel *azokban az ágazatokban vált meghatározóvá a külföldi tőke* (80 százalék feletti jegyzett tőkében való részesedéssel), *amelyek mögött jól kiszámítható biztos és stabil belföldi piac* (értékesítési lehetőség) *volt valószínűsíthető*. Az ún. élvezeti cikkeket gyártó szakágazatok többsége ilyen volt, mivel a dohány-, a sör-, az üdítőital- és az édesiparba tartozó, továbbá a kávé és tea termékeket előállító vállalkozások ebben az időszakban kizárólag belföldi piacra termeltek, vagyis az ide tartozó vállalkozások termelőkapacitásainak megvétele révén az újdonsült tulajdonosok egy biztos értékesítési piacot is magukénak tudhattak.

A *növényolaj-gyártási* ágazatban meglévő gyártókapacitás lényegesen meghaladta a belföldi igényeket, azonban a többlet termelőkapacitás kihasználása következtében keletkező terméktömeg exportja mégis biztosítottnak látszott, távlatilag is, mivel az EU tagországok ebben az időszakban még jelentős importot bonyolítottak Magyarországról.

A *cukorgyártásban* elsősorban az EU tagországok sajátos cukorpiaci szabályozása befolyásolta a külföldi tőke gyors és főleg tömeges magyarországi megjelenését. Az EU-ban ugyanis a már korábban kialakult túltermelés, továbbá az ezt kezelő rendtartás a piaci szereplők számára csak egy rendkívül kockázatos piacszer-

[1] Ismeretes, ha a vállalkozás adózás utáni nyereségét (mérleg szerinti eredményét) az ún. eredménytartalékba helyezi, úgy a jegyzett tőke mérséklődése ellenére a vállalkozás(ok) saját tőkéje még nőhet.

zési lehetőséget biztosított, így európai pozíciójuk növelésének egyetlen lehetősége a külföldi terjeszkedés volt.

Azokban az ágazatokban – a már említett növényolaj- és cukoripar kivételével – ahol exportorientáltságuk miatt a hazai igényeket meghaladó kapacitás volt kiépítve (húsipar, baromfiipar, malomipar) a külföldi tőke érdeklődése a kilencvenes évtized elején igen mérsékelt volt. A túlfejlesztett termelőkapacitás miatt előrelátható erős piaci verseny nem tette vonzóvá az ezekbe az ágazatokba történő tőkeinvesztálást.

Az 1993. évet követően a többi szakágazatba is megindult a külföldi tőke beáramlása, azonban ennek intenzitása elmaradt a kilencvenes évtized első éveiben, elsősorban az élvezeti cikkeket előállító ágazatokban tapasztaltaktól. Ettől az időponttól kezdve *a hús-, a baromfi- és a malomiparba érkezett külföldi tőke.* Ezekben a szakágazatokban azonban még napjainkra sem emelkedett a külföldi tőke aránya szakágazati átlagban 50 százalék fölé.

Az 1995. évet követően a külföldi tőke beáramlása megtorpant. Csaknem minden szakágazatban megállt a korábbi éveket jellemző intenzívebb tőkebeáramlás. Jó néhány szakágazatból a külföldi tulajdonosok jelentős tőkét vontak ki (húsipar, zöldség- és gyümölcsfeldolgozás, dohánygyártás). E mélypont kialakulásában bizonyára szerepet játszott, egyrészt hogy az 1995-1996. évi lakosságot érintő intézkedések miatt a befektetők a fizetőképes kereslet jelentősebb mérséklődésével számoltak, másrészt a többi közép-kelet európai országban ekkor indult meg a privatizációs folyamat. Végül is a tőkebeáramlás csökkenése csak átmenetinek bizonyult, és csupán három szakágazatban, a szesziparban, a boriparban, továbbá a kávé és a teagyártásban bizonyult tartósnak a külföldi tőke kivonása. Ezekben az ágazatokban azóta is szinte folyamatosan csökken a külföldi tőke jegyzett tőkén belüli aránya (2. táblázat).

A boriparba befektető külföldi vállalkozások számára egyértelművé vált, hogy az alapanyag-előállításban, pontosabban a szőlőterületek tulajdonszerzésében – a külföldiek elé állított, tartósnak bizonyuló földtulajdon-szerzési korlátok miatt – hosszabb távon sem vehetnek részt. Ezért a feldolgozó ágazatból is megkezdték és ki is vonták az évtized elején a boriparba invesztált külföldi tőke tekintélyes részét.

.A kávé- és teafeldolgozásban a kilencvenes évtized elején gyors ütemben érkezett a külföldi tőke. A vállalakozások száma 1990. és 1996 között megtöbbszöröződött, ami egyúttal azt is jelentette, hogy egy hallatlan méretű, és igen intenzív verseny alakult ki az ágazatban működő vállalkozások között. Túlfejlesztett termelési kapacitások, az ezzel természetszerűleg együtt járó kapacitás-kihasználatlanság, ez utóbbit mindenáron mérsékelni kívánó piaci részesedés-növelési törekvés jellemezte az itt tevékenykedő vállalkozásokat. Végül a vállalkozások számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi piac az ilyen túlfejlesztett kapacitásokkal együtt járó termékkibocsátást sem a közeli, sem a távoli jövőben nem tudja felvenni, így 1997-től megindult a tőkekivonás. Mivel a kapacitásfejlesztés szinte teljes egészében külföldi tőkebefektetés révén valósult meg, ezért a tőkekivonás is a külföldi tőke látványos csökkenését hozta magával. A szakágazatban a külföldi tőke 1993. évi, közel 80 százalékos jegyzett tőkén belüli aránya napjainkra 50 százalékra mérséklődött.

2. táblázat

A külföldi tőke értéke és aránya a fontosabb élelmiszeripari szakágazatokban

Megnevezés	1993		1995		2000		2003	
	millió Ft	százalék	millió Ft	százalék	millió Ft	százalék	millió Ft	százalék
Hús- és halfeldolgozás	5 694	20,2	9 787	39,6	7 627	42,5	5 739	19,5
Baromfifeldolgozás	1 697	17,8	4 303	31,6	7 860	23,4	11 103	33,2
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	8 994	38,1	15 320	53,1	17 998	51,0	8 057	30,7
Növényi olaj gyártás- és feldolgozás	8 052	96,5	6 883	67,3	9 864	94,8	9 861	95,6
Tejtermék gyártása	6 746	38,6	10 508	56,3	16 884	80,1	14 151	53,4
Malomipari termék gyártása	521	4,8	1 150	8,1	9 192	34,5	5 424	27,7
Sütőipari termékek	4 337	25,8	6 397	31,1	12 520	49,7	10 773	44,6
Cukorgyártás	8 111	35,9	7 900	32,4	15 595	57,3	16 411	95,4
Édesipari termékek gyártása	7 789	91,6	11 069	95,0	25 701	95,1	19 488	72,3
Máshova nem sorolt egyéb élelmiszerek feldolgozása	14 499	79,9	19 256	85,3	12 713	75,5	5 557	48,5
Szesz- és szeszesital gyártása	4 875	50,6	5 694	57,2	1 684	23,5	1 659	25,0
Bortermelés	4 715	41,8	5 614	42,4	2 172	10,8	2 831	12,3
Söripari termékek gyártása	7 897	59,4	10 984	65,8	28 335	95,0	11 953	88,4
Üdítőitalok gyártása	12 389	92,7	20 098	95,2	31 299	96,4	29 101	93,5
Dohányipar	7 944	95,5	11 478	97,3	8 884	82,3	7 788	72,8

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

A külföldi tőkebefektetés emelkedő tendenciája jellemezte 1993 és 2000 között a gyümölcs- és zöldségfeldolgozást, valamint a tejfeldolgozást. Az évtized elején az összes jegyzett tőkén belül a külföldi tőke aránya egyik szakágazatban sem érte el a 40 százalékot. Az ezt követő hét évben összességében intenzív volt a külföldi tőkebeáramlás. Ez alatt az időszak alatt a zöldség- és gyümölcsfeldolgozásban a külföldi tőke aránya a jegyzett tőkén belül 51, a tejfeldolgozásban 80 százalék fölé emelkedett.

A kilencvenes évtized végén a mind nyilvánvalóbbá váló *világgazdasági recesszió* magyarországi hatásainak elkerülésére, belföldi keresletbővítő célú gazdaságpolitikai intézkedések kerültek kidolgozásra. Mind a monetáris, mind a fiskális politika új irányt vett, amely a lakosság belső fogyasztásának mesterséges élénkítését kívánta elősegíteni. Az élelmiszeriparba befektetők úgy tűnik, nem bíztak e gazdaságpolitikai váltás sikerességében, ezzel egy időben az élelmiszerfogyasztás visszaesésével számoltak, s csaknem minden szakágazatra kiterjedő tőkekivonásba kezdtek. Ennek hatására az üdítőital-gyártásból, a söripari termékek gyártásából, a máshova nem sorolt egyéb élelmiszeripari termékek gyártásából, az édesiparból, a malomipari termék-gyártásából, a gyümölcs- és zöldségfeldolgozásból, továbbá a húsiparból is tőkét vontak ki. Mindezek eredményeképpen az élelmiszeripar egészében a külföldi tőke jegyzett tőkében való aránya a 2000. évi csúcsponthoz képest mérséklődött.

A 2003 után újabb, az élelmiszeripart érintő tőkekivonás várható. A dohány- és az édesipari szakágazatokban több multinacionális vállalkozás jelentette be, hogy megszűnteti magyarországi termelését, és ezt követően megkezdte a termelés ún. régióközpontokba történő áthelyezését. Sajnos úgy tűnik, Magyarország egyetlen termék vagy termékcsoport termelése tekintetében sem vált régióközponttá. A tőkekivonás mértéke majd a 2003-at követő évek adataiból állapítható meg.

A KÜLFÖLDI TŐKE ÉLELMISZERIPARI GAZDÁLKODÁSRA GYAKOROLT HATÁSA

A külföldi tőke termékkibocsátás alakító szerepe

A külföldi tőke részvételével is működő vállalkozások száma 1995-ben volt a legmagasabb, azóta csökken, mindeközben a csak belföldi tulajdonban lévő vállalkozások száma folyamatosan bővült. Míg az előbbiekre, tehát a külföldi tőkével is működő vállalkozásokra a kilencvenes évtized közepétől jobbára a koncentráció, az utóbbiakra még mindig a dekoncentráció a jellemző.

A termékkibocsátás bővülése tekintetében is jelentősek a különbségek a két vállalkozási csoport között, ami kibocsátásuk változásával[2] jól nyomon követhető (3. táblázat). A külföldi tőkével működő vállalkozások termékkibocsátásukat 1993-2002 között közel 30 százalékkal növelték, miközben a csak belföldi tőkével működők termékkibocsátása mérsékelten, de csökkent.

A vállalkozási csoportok termékkibocsátását vizsgálva két figyelemreméltó következtetés adódik:

- A 2002. évet megelőző időszakban az élelmiszeriparban jelentkező többletkibocsátás teljes egészében a külföldi tőkét is működtető vállalkozásokhoz kapcsolódik. Az élelmiszeripar gyorsabb ütemű exportbővülése jobbára szintén a külföldi tőkével működő vállalkozásokhoz tapad. Így azután nem meglepő, hogy 2002-ben az összes élelmiszeripari vállalkozás alig több mint 12 százalékát képviselő külföldi tőkével működő vállalkozás csoport az ágazat összes exportjának 63 százalékát produkálta.

A 2000. évben, illetve utána a két vállalkozási csoport között alapvetően változott meg a termékkibocsátás üteme. A külföldi tőkével működő vállalkozások termékkibocsátása mérséklődött, a csak hazai tőkével működőké pedig a korábbi folyamatos mérséklődést felváltva bővülni kezdett. Ezzel az 1993. és 2000 közötti hétéves tendencia megváltozott. A 2000. év után bővülő élelmiszeripari termékkibocsátás teljes egészében a csak belföldi tőkével működő vállalkozásokhoz kapcsolható, méghozzá úgy, hogy a külföldi tulajdont is működtetők termeléscsökkenéséből származó kiesést is pótolni tudták. A 2003. évben a csak belföldi tőkével működők termékkibocsátása már csak 26 milliárd forinttal maradt el a külföldi tulajdont is működtető vállalkozások mögött.

A külföldi tőke termelékenységre gyakorolt hatása

Az élelmiszeripar folyó áron számított *árbevétele tizenegy év alatt látványosan megemelkedett,* az 1993. évi 560 milliárd forintról 2003-ra közel 2400 milliárd forintra. E növekedés mögött több mint 12 százalékos volt a volumenbővülés, a (termelői) árak viszont közel négyszeresen haladták meg 2003-ban az 1993. évi szintet. Mindeközben *a szakágazatban alkalmazottak átlagos állományi létszáma csökkent.* A 2000. évben az 1993. évi létszámnak csak alig több mint négyötöde dolgozott a szakágazatban. Bár a foglalkoztatottak száma 2003-ra kissé nőtt, a tíz év alatti, összességében jelentős foglalkoztatotti létszámcsökkenés és a már említett (12 százalékot meghaladó) termelési volumenbővülés eredményeképpen *a termelékenység több mint 40 százalékkal haladta meg 2003-ban a 10 évvel előttit* (4. táblázat és 1. ábra).

A termelékenységi mutatókat áttekintve itt is megjelennek azok a jól körülhatárolható időszakok (időpontok), amelyek az élelmiszeripar egészénél a pozitív vagy negatív irányú elmozdulásokat jelzik. A 1993-tól kezdődő pozitív változások kis mértékben ugyan, de 1996-ban illetve az azt követő évben megtörtek, s némi átmeneti megtorpanást

[2] A kibocsátás-változás a változatlan áron számított termelés értékével jellemezhető.

követően a fejlődés egészen 2000-ig tartott. Az élelmiszeripar termelékenysége 2000 után visszaesett. A három szakágazatot érintő (szesz- és szeszesitalgyártás, boripar, valamint a máshova nem sorolt egyéb élelmiszeripari szakágazatba tartozó kávé és teakészítés) és 1996-1997-re koncentrálódó, immár végleges és jelentős külföldi tőke kivonulás mellett, kisebb-nagyobb mértékű (igaz átmeneti) tőkekivonás történt a legtöbb élelmiszeripari szakágazatban. Ennek hatására az 1996. évet követő két évben az ágazat kibocsátása is átmenetileg mérséklődött. Bár a foglalkoztatottak létszámának csökkenése ebben az időszakban is folytatódott, az élőmunka termelékenysége így is csak 1999-ben érte el, illetve haladta meg az 1996. évi szintet, aminek oka az erőteljesebb kibocsátás-mérséklődés volt.

3. táblázat

A csak belföldi és a külföldi tőké részvételével működő vállalkozások változatlan áras termékkibocsátása

(M. e.: Mrd Ft)

Megnevezés	1993	2000	2002	2003	1993 = 100 %		
					2000-ben	2002-ben	2003-ban
A csak belföldi tőkével működő vállalkozások	279,9	252,5	263,8	299,0	90,2	94,2	106,8
Külföldi tőke részvételével működő vállalkozások	284,5	376,7	368,5	325,8	132,4	129,5	114,5

Forrás: APEH adatbázis és KSH adatok alapján saját számítás

4. táblázat

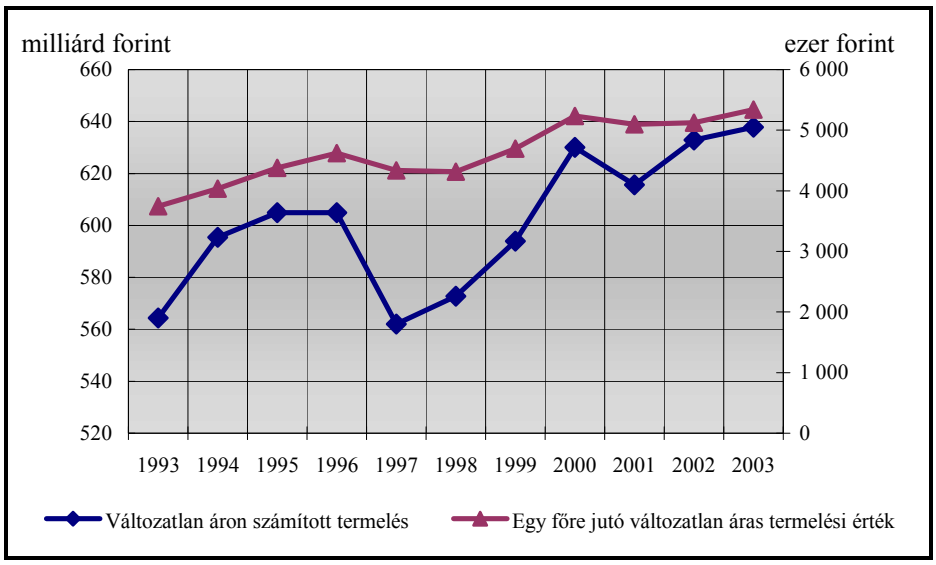
Az élőmunka termelékenysége, illetve az azt alakító tényezők változása 1993-2003 között

Évek	Változatlan áron számított termelés (millió forint)	Foglalkoztatottak száma (fő)	Egy főre jutó változatlan áras termelési érték (ezer forint / fő)
1993	564 399	150 746	3 744
1994	595 441	147 529	4 036
1995	605 137	138 245	4 377
1996	604 841	130 891	4 621
1997	562 015	129 569	4 338
1998	572 693	132 721	4 315
1999	593 883	126 422	4 698
2000	630 110	120 339	5 236
2001	615 617	120 726	5 099
2002	632 855	123 482	5 125
2003	637 872	119 678	5 330

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

1. ábra

Az élelmiszeripar kibocsátása és az egy főre jutó termelési érték változása (1993-2003)

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

Az élelmiszeripar jegyzett tőkéjének több mint 43 százalékát működtették 1993-ban a csak belföldi tulajdonban lévő vállalkozások. Ez a vállalkozási csoport az összes élelmiszeripari kibocsátás majdnem 50 százalékát produkálta, igaz az ágazatban foglalkoztatottak (összesen 150,7 ezer fő) 63 százaléka itt dolgozott. Mindez egyben azt is jelentette, hogy a csak belföldi tőkével működő vállalkozásokban *az élőmunka termelékenysége jelentősen elmaradt* a külföldi tőkét is működtető vállalkozásokétól (5. táblázat).

A tizenegy év alatt (1993-2003 között) *a külföldi tőkét is működtető vállalkozási csoport folyó áron számított árbevétele közel ötszörösére, a csak belföldi tőkét működtető vállalkozásoké pedig mindössze alig több mint 3,6-szorosára növekedett,* ami a változatlan áron számított kibocsátásban is megmutatkozott. A 2003. év végére a külföldi tőkét is működtető vállalkozások összes termelésben betöltött súlya a korábbi 50 százalékról a 2003. évi erőteljes mérséklődés ellenére nőtt, pedig időközben e vállalkozási csoport termelésnövekedése a már korábban jelzett tőkekivonás miatt megtorpant.

Míg 2000-ben az össze élelmiszeripari termelés közel 60 százalékát adták a külföldi tőkével dolgozó vállalkozások, 2003-ra ez alig több mint 52 százalékra mérséklődött. Az ágazat kibocsátásának (volumen) bővülése ettől az időponttól kezdve egyre határozottabban a csak belföldi tőkét működtető vállalkozási csoporthoz kapcsolódik. E váltás pedig az ágazati termelékenység tekintetében jelentős veszteséggel járt, hiszen a csak belföldi tőkét működtető vállalkozásoknál az élőmunka termelékenysége számottevően alacsonyabb, mint a külföldi tőkét működtető vállalkozásoknál (6. táblázat). Amennyiben ez a tendencia tovább folytatódik, úgy egységnyi termelés egyre alacsonyabb termelékenységgel kerül előállításra, s ez által az élelmiszeripari ágazat versenyképessége határozottan romlik.

5. táblázat

A csak belföldi és a külföldi tőkét is működtető vállalkozások fontosabb adatai 1993-2003 között

Évek	Változatlan áron számított termelési érték (millió forint)		Foglalkoztatottak létszáma (fő)		Egy főre jutó változatlan áras termelési érték (ezer forint)	
	Külföldi	Csak belföldi	Külföldi	Csak belföldi	Külföldi	Csak belföldi
	tőkét működtető vállalkozások		tőkét működtető vállalkozások		tőkét működtető vállalkozások	
1993	284 512	279 887	55 019	95 727	5 171	2 924
1994	298 795	296 827	57 386	90 143	5 207	3 293
1995	331 018	274 119	60 665	77 580	5 456	3 533
1996	323 469	281 372	52 287	78 604	6 186	3 580
1997	295 609	265 395	52 108	76 949	5 673	3 449
1998	329 351	242 158	56 411	75 717	5 838	3 198
1999	358 086	235 061	54 193	71 805	6 608	3 274
2000	376 696	252 491	51 008	68 959	7 385	3 661
2001	380 722	234 008	51 114	69 238	7 448	3 380
2002	368 510	263 843	46 035	77 167	8 005	3 419
2003	325 815	298 981	34 716	84 775	9 385	3 527

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

6. táblázat

A termelési mutatók eltérései az élelmiszeriparban (1997-2003)

Évek	A külföldi és a csak belföldi tőkével működő vállalkozások egy főre jutó változatlan áras termelési értékének egymáshoz viszonyított aránya (csak belföldi = 1)
1993	1,77
1994	1,58
1995	1,54
1996	1,73
1997	1,64
1998	1,83
1999	2,02
2000	2,02
2001	2,20
2002	2,34
2003	2,66

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

A termelékenységi mutatók változása a vállalati gazdálkodás egyik fontos jellemzője, de a holt-munka ráfordítás vizsgálata is kitüntetett szerepű, amely az egységnyi (pl. 100 forint) kibocsátásra jutó eszközérték[3] mutatójával közelíthető meg. A két tényező (az élőmunka ráfordítás és a holtmunka-ráfordítás, mint lekötött eszközérték) gazdálkodásra gyakorolt hatásának vizsgálata azért is szükséges, mert azok bizonyos határok között helyettesíthetik egymást, így a kettő együttes vizsgálata adhat csak valós képet a gazdálkodás miléntjéről (7. táblázat)

[3] Összes eszközérték: a vállalkozás működése során felhasznált, illetve lekötött álló- és forgóeszközt tartalmazza.

7. táblázat

100 forint kibocsátásra jutó eszközérték és ezek egymáshoz viszonyított aránya a külföldi és a csak belföldi tőkével működő vállalkozásokban

(M. e.: Ft)

Év	Külföldi tőkét működtető vállalkozások	Csak belföldi tőkét működtető vállalkozások	A két vállalkozási csoport egymáshoz viszonyított aránya (Csak belföldi=1)
1993	106,3	88,0	1,21
1994	102,6	68,1	1,51
1995	88,8	60,4	1,47
1996	77,8	59,8	1,30
1997	79,9	58,7	1,36
1998	80,0	59,7	1,34
1999	81,4	67,0	1,22
2000	76,8	64,5	1,19
2001	68,0	58,6	1,16
2002	68,9	64,8	1,06
2003	71,5	72,6	0,98

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

A külföldi tőkét is működtető vállalkozások alacsonyabb élőmunka-felhasználása és az így kialakuló *több mint kétszer nagyobb termelékenység egyben magasabb eszköz-felhasználással párosult egészen 2002-ig*. Arra a kérdésre, hogy a két termelési tényező eltérő arányú felhasználása a gazdálkodás eredményességét miképpen befolyásolja, a külföldi tőkét is valamint a csak hazai tőkét működtető vállalkozási csoportonként részletezett jövedelmezőségi mutatók adhatják meg a választ.

A gazdálkodás eredményessége és a külföldi tőke kapcsolata az élelmiszeriparban 1993-2003 között

Tizenegy év alatt az ágazat nyereségtermelő-képessége jelentősen változott. Az 1993. évi alig több mint 21 milliárd forintos *üzemi tevékenység eredménye* a 2002. év végén már több mint 120 milliárd forint volt, s ez közel hatszorosa az 1993. évinek. E látványos bővülés ráadásul töretlen fejlődést jelzett, hiszen egy év kivételével a *nyereségtömeg* minden évben meghaladta az előző évit. *A 2003. évben* a már említett kedvezőtlen időjárás miatt csökkent az alapanyag-termelés (mezőgazdasági termék), ennek hatására az élelmiszeripar nyereségtömege, így eredményességi mutatói is mérséklődtek.

A nyereség árbevételre vetített értéke a kilencvenes évtized közepétől már meghaladta a 4 százalékot, sőt 2000-ben és 2002-ben az 5 százalék körüli értékek voltak a jellemzők.

Pozitív tendenciaként értékelhető továbbá, hogy az utolsó öt évben az élelmiszeripar egészének árbevétel-arányos jövedelme kezdett felzárkózni a nemzetgazdasági átlaghoz. Az utolsó négy-öt év átlagát vizsgálva a lemaradás már nem is volt olyan számottevő (8. táblázat).

Az árbevételre vetített adózás előtti eredmény bár értékét tekintve alacsonyabb az egységnyi árbevételre jutó üzemi tevékenység eredményénél, de a töretlen évenkénti fejlődési dinamika itt is felfedezhető, továbbá a nemzetgazdasági átlaghoz történő felzárkózás itt is kirajzolódik.

A külföldi tőke élelmiszeripari gazdálkodásra gyakorolt hatásának vizsgálatából – éppúgy, mint a termékkibocsátás és a termelékenység kapcsán – határo-

zottan szembetűnik, hogy a többségében külföldi tőkével működő vállalkozások rendre kedvezőbb értékeket produkáltak. Nincsen ez másképpen a jövedelmezőség tekintetében sem. Mind az egységnyi árbevételre, mind pedig az egységnyi saját tőkére jutó üzemi eredmény a külföldi tőkét is működtető vállalkozási csoportban volt magasabb (9. táblázat).

8. táblázat

Az üzemi tevékenység eredménye és az adózás előtti eredmény

(M. e.: Ft)

Év	100 forint nettó árbevételre jutó üzemi tevékenység eredménye		100 forint nettó árbevételre jutó adózás előtti eredmény	
	Élelmiszeripar	Nemzetgazdaság	Élelmiszeripar	Nemzetgazdaság
1993	3,78	-	0,26	-
1994	4,02	-	0,73	-
1995	3,68	-	0,70	-
1996	4,22	-	1,55	-
1997	4,86	-	2,87	-
1998	4,49	5,15	2,73	4,38
1999	3,42	5,38	2,56	4,26
2000	4,87	4,42	3,98	3,64
2001	4,49	3,85	3,71	3,54
2002	5,15	4,19	4,77	4,40
2003	3,82	4,48	2,79	5,13

Forrás: Varga Jánosné: Az élelmiszertermelés gazdálkodó szervezeteinek pénzügyi helyzete 1998-2002. Agrárgazdasági Információk

9. táblázat

A többségében külföldi és a csak belföldi tőkével működő vállalkozások üzemi tevékenységének jövedelmezősége 1993-2003 között

(M. e.: Ft)

Évek	100 forint nettó árbevételre jutó üzemi tevékenység eredménye		A két vállalkozás csoport mutatóinak aránya (Csak belföldi =1)	100 forint saját tőkére jutó üzemi tevékenység eredménye		A két vállalkozás csoport mutatóinak aránya (Csak belföldi =1)
	Külföldi	Csak belföldi		Külföldi	Csak belföldi	
1993	5,41	2,13	2,54	9,01	4,75	1,90
1994	5,66	2,38	2,38	10,73	7,34	1,46
1995	3,63	3,74	0,97	8,82	13,55	0,65
1996	4,72	3,66	1,29	13,65	15,99	0,85
1997	6,28	3,28	1,92	15,45	13,99	1,10
1998	5,41	3,23	1,67	14,36	13,52	1,06
1999	3,93	2,65	1,49	10,51	9,57	1,10
2000	5,92	3,30	1,80	15,66	12,75	1,23
2001	5,16	3,42	1,51	17,83	14,14	1,26
2002	6,19	3,69	1,68	20,84	13,87	1,50
2003	4,54	3,03	1,50	16,30	10,66	1,53

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

Észre kell venni ugyanakkor, hogy *a kétféle vállalkozási csoport közötti különbségek határozottan mérséklődnek,* ami mind az árbevételre, mind pedig a saját tőkére vetített eredmény (jövedelem) mutatóiban karakterisztikusan meg is jelenik.

A külföldi tőkekivonás (az 1996. év körüli átmeneti és a 2000. év utáni, immár véglegesnek tűnő) hatása a termékkibocsátás ütemében és az élőmunka-termelékenység változásában egyaránt tükröződik. A többségében külföldi tőkével működő vállalkozások termékkibocsátási mutatói és ugyanezek termelékenységi mutatói is visszaestek. (Ez utóbbi például az egész ágazat termelékenységét is visszavetette.) A jövedelmezőségi mutatók tekintetében azonban az esetlegesen megjelenő visszaesések (pl. az 1995. és 1999. évi) nem hozhatók összefüggésbe a tőkekivonás tényével.

Az adózás előtti (mind az egységnyi árbevételre, mind pedig a saját tőkére jutó) eredménymutatókat áttekintve a korábbiaktól eltérő következtetés vonható le. Míg az árbevételre és a saját tőkére jutó üzemi eredmény vállalkozás csoportonkénti mutatóinak eltérései kis mértékben, de mindenképpen a kiegyenlítődés irányába mozdultak el, addig az adózás előtti eredmény esetében, ugyanezen mutatók éppen ellenkezőleg mind nagyobb különbségeket jeleznek 1993 és 2003 között (10. táblázat).

10. táblázat

A többségében külföldi és a csak belföldi tőkével működő vállalkozások adózás előtti eredményének jövedelmezősége 1993-2003 között

(M. e.: Ft)

Évek	100 forint nettó árbevételre jutó adózás előtti eredmény		A két vállalkozás-csoport mutatóinak aránya (Csak belföldi =1)	100 forint saját tőkére jutó adózás előtti eredménye		A két vállalkozás-csoport mutatóinak aránya (Csak belföldi =1)
	Külföldi	Csak belföldi		Külföldi	Belföldi	
1993	2,04	-1,56	-	3,40	-3,49	-
1994	2,54	-1,11	-	4,83	-3,42	-
1995	0,17	1,33	0,12	0,40	4,83	0,08
1996	1,93	1,11	1,73	5,57	4,86	1,15
1997	4,55	1,00	4,56	11,20	4,26	2,63
1998	4,10	0,86	4,75	10,87	3,61	3,01
1999	3,29	1,45	2,27	8,78	5,23	1,68
2000	5,16	2,23	2,32	13,64	8,61	1,58
2001	4,77	1,99	2,40	16,48	8,23	2,00
2002	6,64	2,17	3,06	22,35	8,15	2,74
2003	3,86	2,07	1,86	13,86	7,26	1,91

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

A üzemi tevékenység eredménye és az adózás előtti eredmény nettó árbevételre és saját tőkére vetített mutatói közötti ellentétes irányú tendencia a két vállalkozási csoport eltérő tőkeellátottságára is visszavezethető. A külföldi tőkével működő vállalkozásokban a saját tőke aránya rendre magasabb, mint a csak belföldi tőkével működő vállalkozásoknál (14. melléklet). Mindebből értelemszerűen adódik, hogy a csak belföldi tőkével működő vállalkozási csoportban a gazdálkodás során működtetett idegen tőke valamennyi évben meghaladja a külföldi tőkével működő vállalkozási csoport hasonló értékét. Termé-

szetesen az alacsonyabb tőkeellátottság a vállalati működésben mindenkor magasabb hiteligényt követel, s e magasabb hitellel való gazdálkodás a kamatköltségeken keresztül a pénzügyi tevékenység pozícióját rontja. A csak belföldi tőkét működtető vállalkozási csoportban a vizsgált időszakban a pénzügyi tevékenység eredménye emiatt mindig kedvezőtlenebbül alakult, mint a külföldi tőkét is működtető vállalkozási csoporté.

A KÜLFÖLDI TŐKE ÉLELMISZERIPARI SZEREPVÁLLALÁSÁBÓL SZÁRMAZÓ FONTOSABB EREDMÉNYEK ÉS HATÁSOK

A 90'-es évtized elejétől kisebb-nagyobb megtorpanásokkal tíz évig tartó élelmiszeriparba történő folyamatos tőkebeáramlás mind társadalmi, mind pedig gazdasági szempontból számos pozitív változást eredményezett. A termékkibocsátás látványosan növekedett, s jórészt ennek köszönhető, hogy az ágazatot korábban is jellemző exportorientáltság fennmaradt. Mindeközben az export keleti irányultsága is alapvetően megváltozott. Már a 90'-es évtized közepére az export nagyobb hányada az Európai Unió országaiban talált vevőre, ezáltal egyértelművé vált, hogy a magyar élelmiszeripar beintegrálódott a nyugat-európai élelmiszertermelésbe.

A külföldi tőke által gerjesztett technikai és gazdasági verseny hatására a belföldi és az exportigényeket mind jobban kielégítő korszerű élelmiszer-feldolgozó ágazat alakult ki Magyarországon, s ma már inkább túlkínálatos élelmiszerpiacról beszélhetünk a korábbi 90'-es évtized előtti, jobbára keresleti piac helyett. Mindezek elsősorban fogyasztói szempontból jelentenek pozitív változást.

A kedvező tendenciák kapcsán érdeklődésre tarthat számot, vajon a külföldi tőkét működtető vállalkozások jobbára kedvezőbb pénzügyi eredményei egyben a költségvetési bevételeket is pozitívan befolyásolták-e? Nem érdektelen az sem, hogy vajon a már a magyarországi élelmiszeriparban megtelepedett külföldi tőke által termelt jövedelem hosszútávon a további termelés-bővítést, illetve fejlesztést szolgálja, vagy pedig a jövedelem elhagyja a magyar élelmiszeripart. E kérdések megválaszolása talán arra a kérdésre is választ ad, hogy stabilan és hosszútávon számolhatunk-e a külföldi tőke Magyarországon történő élelmiszeripari szerepvállalásával?

11. táblázat

A belföldi tőkét működtető vállalkozások termelékenységi szintjével számított ágazati kibocsátás mérséklődés

(M. e.: Mrd Ft)

Megnevezés	Csak belföldi tőkével működő vállalkozások kibocsátása	Külföldi tőkét is működtető vállalkozások kibocsátása		
		mindenkori folyó áron	belföldi termelékenységi szinttel figyelembe véve	Eltérés
1993-2003 között összesen	7399	9650	4820	-4830

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

A külföldi tőke hatása az élelmiszeripari exportra

Az elmúlt 11 év alatt az élelmiszeripari exportkibocsátás mind nagyobb hányadát a külföldi tőkével működő vállalkozási csoport adta (12. táblázat). Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy *a magyarországi élelmiszerexport napjainkban már ismét eléri a 90' évek előttit és*

továbbra is pozitív az ágazat külkereskedelmi szaldója.

Az áttekintett 11 év alatt 3146 milliárd forint volt az ágazat export árbevétele, melyből 2011 milliárd forint értékű exportot a külföldi tőkével működő vállalkozási csoport és 1135 milliárd forint értékűt pedig a csak belföldi tőkével dolgozó vállalkozások produkáltak. Amennyiben a külföldi tőkével működő vállalkozások exportját a belföldiek exporthányadával számolnánk, úgy 11 év alatt 533 milliárd forinttal, 16,9 százalékkal lett volna kevesebb az ágazat exportja. Ez a 11 évi összes nettó árbevételt 3,1 százalékkal mérsékelte volna. Az 533 milliárd forint értékű feltételezett exportkiesés egy évi, például a 2003. évi árbevétel 22,6 százalékának felel meg.

12. táblázat

A különböző vállalkozási csoportok export értékesítési arányai

(M. e.: százalék)

Év	A exportértékesítés aránya	
	külföldi	belföldi
	tőkével működő vállalkozásoknál	
1993	0,16	0,11
1994	0,17	0,12
1995	0,19	0,16
1996	0,23	0,16
1997	0,26	0,17
1998	0,25	0,16
1999	0,21	0,13
2000	0,22	0,15
2001	0,20	0,16
2002	0,19	0,15
2003	0,19	0,17

Forrás: APEH adatbázis alapján saját számítás

A megtermelt jövedelem és az ebből fizetett társasági adó eltérései

A külföldi tőkét működtető vállalkozások kedvezőbb tőkeellátottsága és ez által a hazainál lényegesen korszerűbb technológiai színvonala *nem csak a gyorsabb ütemű termelésnövekedésben, a magasabb színvonalú munkatermelékenységben, hanem a nagyobb tömegű jövedelemtermelésben is természetes módon megjelent.*

A külföldi tőkét működtető vállalkozási csoport mindenkori folyó áron számítva 1993. és 2003 között összesen közel 400 milliárd forint adózás előtti eredményt termelt, ami csaknem négyszer nagyobb jövedelemtömeget jelentett annál, mint amit a csak magyar tőkét működtető vállalkozások ugyanezen időszak alatt elértek. Mindeközben szintén 1993. és 2003 között a kétféle vállalkozási csoport által realizált és szintén folyó áron számított árbevétel tömeg között csak alig több mint 32-33 százalékos volt a különbség (13. táblázat). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy tizenegy év alatt közel 250 milliárd forinttal, 49,6 százalékkal lett volna kevesebb az élelmiszeripari ágazat adózás előtti eredménye, ha a külföldi tőkét működtető vállalkozások is csak a belföldieket jellemző jövedelmezőséggel gazdálkodtak volna.